

УДК 338 : 334.72] : 339.7

JEL: N

М.І. Карлін

ПРИЧИНИ, ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОФШОРІВ У СВІТОВІЙ ФІНАНСОВІЙ СИСТЕМІ

У статті аналізуються причини існування офшорних юрисдикцій та їх роль у світовій фінансовій системі, а також проблеми, пов'язані з виведенням в офшори значних фінансових ресурсів з різних країн. Особлива увага приділяється аналізу заходів державного та міждержавного регулювання виведення коштів в офшори, насамперед із країн, що розвиваються, а також з України.

Ключові слова: офшор, типові офшори, нетипові офшори, офшорна юрисдикція, ухилення від податків, податкові пільги, регулювання офшорної діяльності, ОЕСР, ЄС, Україна.

Постановка наукової проблеми. Катастрофічна нестача внутрішніх та зовнішніх інвестицій, які б дозволили Україні подолати кризові явища в економіці та соціальній сфері, змушують владу та науковців звернути пильнішу увагу на процес виведення коштів з нашої країни в різні види офшорів, щорічна сума яких в останні роки сягнула десятки мільярдів доларів США. Це тим більше важливо, оскільки наша країна, за даними Світового банку, за 1990–2013 рр. увійшла у п'ятірку економік світу, що пережили найбільший інвестиційний спад. За результатами 1990–2014 рр. Україна очолила світовий рейтинг інвестиційного виснаження. Причому, за всі роки незалежності її валові накопичення жодного разу не наблизилися до рівня 1990 р. В 2015–2017 рр. вказану ситуацію не вдалося виправити, а зростання державного боргу України та військові дії на Сході України ще більше відлякують іноземних інвесторів (особливо приватних) від нашої країни. Тому українській владі за допомогою науковців конче потрібно розробити механізм призупинення відтоку коштів з нашої країни в офшори та повернення хоча б частини з них в економіку

України. Висвітленню деяких елементів вказаного механізму й присвячена дана стаття.

Аналіз останніх досліджень. Вивченню причин виведення коштів в офшори та наслідків цього процесу для окремих країн та світових фінансів присвячені роботи багатьох зарубіжних та українських вчених. Зокрема, вказані питання досліджувалися такими вченими та практиками, як В. Андрущенко, М. Барановська, О. Безгубенко, О. Бланшар, В. Геєць, Дж. Генрі, Д. Гетманцев, В. Гілмор, О. Годунов, Р. Дернберг, Ю. Іванов, В. Кашин, В. Князев, Ю. Козак, С. Кораблін, А. Крисоватий, Й. Ланг, Н. Логвінова, Е. Лукас, Д. Любік, І. Майбуров, К. Матридж, Д. Нет, І. Педь, А. Перов, А. Погорлецький, В. Сутирін, В. Суторміна, Т. Терман, В. Томас, М. Уманців, М. Холдін, У. Хассі, К. Швабій, Г. Цукман та інші. Разом з тим, аналіз зарубіжної та української літератури показує, що поки не з'ясовані основні причини існування офшорів, а також їх класифікація. Проблемою, що вимагає негайного вирішення, є необхідність розробки загальноприйнятих для всіх країн заходів щодо обмеження (не кажучи вже про заборону) виведення коштів в офшори, проти чого насамперед виступають офшорні країни та офшорні юрисдикції, які можуть втратити внаслідок цього значні доходи. Тому на міжнародному рівні важливо розробити та запровадити систему фінансових заходів, які б допомогли цим країнам компенсувати їхні втрати в результаті обмеження офшорної діяльності чи її повної заборони. Останній проблемі в економічній літературі поки не приділяється належної уваги. Важливо також дослідити й відмивання «брудних» грошей через офшори за допомогою використання криптовалют, оскільки це питання тільки починає ставитися в науковій літературі.

Виклад основного матеріалу. Термін «офшор» («офшорна зона»), як правило, означає країну (залежну юрисдикцію), законодавство якої дозволяє або взагалі не сплачувати податки, або сплачувати їх за зниженою ставкою. Найчастіше офшорами є країни, що розвиваються, які отримали незалежність у 60-ті роки ХХ ст. Влада такої країни бере певну плату за реєстрацію офшору і так поповнює місцевий національний бюджет. З одного боку, – офшори не впливають на внутрішню економіку цих країн, бо, як правило, не ведуть бізнес на їхній території (хоча є певні виключення), а, з іншого боку, – вони є постійним джерелом доходу, оскільки сплачують, як мінімум, встановлені реєстраційні мита та

деякі податки за зниженими ставками. У бюджетах багатьох країн, що розвиваються (і не тільки) ці джерела доходів навіть становлять основу економіки і є фундаментом національного добробуту. Крім того, працівниками офшорних структур є переважно громадяни цих країн, а в багатьох із них подібна умова є передумовою створення офшорних бізнесів. Значний розвиток офшорних центрів припав на роки розпаду соціалістичної системи та Радянського Союзу і на 90-і роки ХХ ст., коли отримали незалежність ряд країн Азії, Африки, Латинської Америки та Океанії, частина з яких була перетворена в класичні офшори, щоб забезпечити собі необхідні доходи. Тому вони виступають проти анти-офшорного законодавства, використовуючи для цього механізми ООН. Для часткового вирішення вказаної проблеми було б доцільним застосувати механізм кліматичних доплат для багатьох невеликих держав та залежних юрисдикцій в Азії, Африці та Океанії, оскільки вони змушені запроваджувати у себе офшорне законодавство, щоб, крім всього іншого, вирішити свої соціально-економічні проблеми, пов'язані з потеплінням клімату. Насамперед це стосується збільшення фінансової кліматичної допомоги для багатьох офшорних юрисдикцій в Латино-Карибській Америці та Океанії, які все більше страждають від підйому рівня Світового океану. Для цього було б доцільним використати кошти Глобального екологічного фонду, Зеленого кліматичного фонду та подібних до них фондів, а також частину коштів з регіональних економічних організацій, створених в Африці, Азії, Океанії.

У той же час, із багатьох країн, насамперед з країн з ринками, що розвиваються, в останні десятиліття різко зріс відтік капіталу, що пояснюється спробою частини політиків та бізнесменів приховати свої незаконні доходи. За даними дослідження, яке провів професор Колумбійського університету Дж. Генрі, з країн, що розвиваються, зокрема й з Росії та Китаю, на кінець 2014 р. було виведено понад 12 трильйонів доларів США, з них 1,3 трильйони доларів США – з Росії. У середньому, за даними дослідника, відтік капіталів в офшори з країн, що розвиваються, починаючи з 2010 р. зростав на 8% щороку, а з Росії й Китаю – на 9%. Подібні дані, як вважають вітчизняні експерти, характерні й для України. Згідно рейтингу Global Financial Integrity, з 2004 р. по 2013 р. з України вивели в офшори майже 117 млрд дол. США, а за оцінками Tax Justice Network, ця величина складає 167 млрд дол. США. За даними К. Швабія, за останні п'ятнадцять років з

України щорічно виводилося в офшори від 8 до 11 млрд дол. США, що відбувалося під керівництвом різних урядів та політичних сил [1, с. 7]. Міжнародний консорціум журналістів-розслідувачів на початку травня 2016 р. опублікував базу даних з інформацією про понад 214 тисяч офшорних компаній в 21 офшорній юрисдикції з так званого «панамського архіву». Виявилося, що офшорами в цих юрисдикціях володіють й 161 громадянин України, на яких зареєстровано 195 фірм. У грудні 2017 р. з'явилися дані про те, що в новому міжнародному офшорному розслідуванні «Райські документи» фігурують 68 громадян України, які є власниками 57 офшорів. Зокрема, 27 з цих офшорів зареєстровані на Британських Віргінських Островах, 11 – на Бермудських Островах, 7 – на Мальті, 4 – на острові Мен, 3 – на Кайманових Островах, 3 – на Сейшельських Островах, 1 – у Великій Британії, 1 – на острові Джерсі.

Крім виведення капіталу з країн, які їх гостро потребують, негативними наслідками функціонування офшорів є й той факт, що через них відмиваються так звані «брудні» гроші, отримані від нелегальної торгівлі наркотиками, зброєю, людськими органами, від проституції тощо. В останні роки для цього активно почали використовувати різні види криптовалют, оскільки ряд країн почали розглядати їх як законний засіб обігу (насамперед, біткойн). Зростання популярності криптовалют у всьому світі викликано й тим, що Інтерпол і національні контролюючі органи провідних країн світу останнім часом суттєво посилили свої зусилля, направлені проти зосередження на офшорних рахунках значної суми коштів від незаконної фінансової діяльності та за рахунок зменшення бази оподаткування [2, с. 118].

Офшори активно використовуються й для фінансування (зокрема й за допомогою криптовалют) різних терористичних організацій та сепаратистів у різних країнах. Вкрай негативно впливають на економіку приймаючої країни й дії певних ТНК, які виводять з них за допомогою офшорів значні інвестиційні ресурси (насамперед країн, що розвиваються). Тому важливим є міжнародне регулювання діяльності офшорів та скорочення обсягів виведених до них коштів. Одним із елементів такого регулювання може стати використання проекту BEPS (план заходів з протидії розмиванню податкової бази та виведенню прибутку з під оподаткування), який передбачає наблизити національні практи-

ки оподаткування до єдиного світового стандарту, хоча в українській науці є як прихильники подібного проекту, так і противники.

Всі існуючі офшорні зони можна умовно розділити на три групи: класичний офшор, коли компанії звільняються від усіх податків і звітностей; зони з низьким оподаткуванням; інші офшори, в яких компанії отримують певні переваги в плані ведення бізнесу та оподаткування. В цілому, в світі нараховується більше 300 зон, які мають пільгове оподаткування. Зони, які надають можливість реєстрації нерезидентами компаній з пільговим оподаткуванням, можна класифікувати за різними ознаками. Так, компанія, що не сплачує податки в країні реєстрації, вважається офшорною компанією, а та компанія, що сплачує податки за пільговими ставками, називається напівофшорною. Відповідно, країни, що звільняють нерезидентів від сплати податків, називають типовими офшорами, а країни, що надають нерезидентам пільги з окремих податків та зборів, вважаються нетиповими офшорами.

Основними класичними центрами міжнародного офшорного бізнесу в світі є країни та залежні території Латино-Карибської Америки. Серед них насамперед виділяють Панаму, Багамські, Бермудські, Кайманові, Британські Віргінські острови та ряд інших країн і залежних територій. Зокрема, законодавство Панами відрізняється суворими заходами стосовно охорони таємниці банківських вкладів. Її розголошення карається позбавленням волі до 6 років, штрафами до 1 тисячі доларів США або тим та іншим разом. Крім випадків, передбачених Кримінальним кодексом цієї країни, навіть муніципальним чиновникам закритий доступ до інформації про вкладників банків. Заборонено видавати аналогічну інформацію урядовим службовцям та іноземним податковим відомствам [3, с. 27].

В Європі до класичних офшорів відносять насамперед Ліхтенштейн [3, с. 41]. Це пов'язано з тим, що таємниця банківських вкладів у Ліхтенштейні охороняється суворіше, ніж у Швейцарії. Закон про екстрадицію осіб, підозрюваних у здійсненні податкових злочинів, на країну не поширюється. Серед іноземців у Ліхтенштейні популярні фірми, що управляють власністю інших фірм, а також холдингові компанії, які володіють акціями інших фірм. Такі фірми не платять Ліхтенштейну ніяких податків, крім невеликого податку на статутний капітал. Вони також звільнені від аудиторського контролю. Серед найбагатших людей світу дуже популярні зареєстровані в Ліхтенштейні фонди, які зазвичай

використовуються для управління їхніми капіталами й цінними паперами. Податок на благодійні фонди у Ліхтенштейні становить 0,1% від величини власного капіталу. Якщо власний капітал фонду перевищує 2 млн швейцарських франків, податкова ставка знижується до 0,075%. Ліхтенштейн має репутацію країни з високою економічною і політичною стабільністю. Однак деякі банки Ліхтенштейну не завжди дотримуються законів країни. У 2008 р. у центрі скандалу опинився один із найбільших ліхтенштейнських банків – банк LGT. У ньому приховували гроші від податкових органів своїх країн (здебільшого, через низку посередників) приблизно 1,5 тис. німців, французів, американців та ін. Після розкриття цієї афери на Ліхтенштейн почав чинитися великий міжнародний тиск, що змусило його піти на деякі поступки. Так, у березні 2009 р. Ліхтенштейн погодився на часткове послаблення банківської таємниці в країні (якщо інформацію про вклади іноземців будуть вимагати контролюючі органи відповідної країни при підозрі у вчиненні цими громадянами фінансових злочинів).

В Європі до нетипових офшорів (або – оншорів) насамперед відносять Ірландію, Нідерланди, Швейцарію, Люксембург та ряд інших країн. В цьому плані на особливу увагу заслуговує аналіз податкових та інших пільг для офшорних компаній в Ірландії, які дозволили за короткий термін перетворити цю країну з найбіднішої у найбільш розвинену країну Європи [4, с. 33–34]. Ірландію ми відносимо до нетипових офшорів, оскільки вона є членом ЄС і мусить дотримуватися його правил. Хоча в Ірландії немає закону про охорону банківської таємниці, але на практиці таку охорону передбачено в договорі між банком і клієнтом. У разі її порушення банк виплачує клієнтам значну компенсацію.

Ірландія є дуже привабливою країною для іноземних інвесторів, оскільки можливість заснування нерезидентських офшорних компаній поєднана з великою кількістю податкових пільг для компаній, які займаються реальною виробничою діяльністю або фінансовою діяльністю. Пільговий податок у 10% (менше заборонено ЄС) застосовують у певних галузях обробної промисловості, а також для компаній, які надають інженерні та комп'ютерні послуги. Оподаткуванню не підлягають доходи від патентів на винаходи та від продажу творів мистецтва, якщо вони створені в Ірландії. У країні діє спеціальний пільговий режим для іноземних фінансових та інвестиційних компаній. Офшорні компанії мають

право вести діяльність на території Ірландії, водночас вони зберігають пільги, які звільняють їх від податків на доходи, отримані за кордоном. За законами країни, ірландська компанія, яка веде діяльність за кордоном, може бути визнана нерезидентною і звільнена від податків, якщо її акціонери і директори є нерезидентами Ірландії.

Водночас в Ірландії існує можливість створення, поряд із нерезидентними компаніями з обмеженою відповідальністю, офшорних компаній з необмеженою відповідальністю. У компанії з обмеженою відповідальністю мають бути як мінімум два акціонери, причому акціонер одночасно може бути і секретарем компанії. Список власників компаній вносять до реєстру акціонерів.

Нідерланди також доцільно віднести до нетипових європейських фінансових офшорів [4, с. 35–36]. Особливістю податкової системи Нідерландів є наявність податкових переваг та пільг, які надаються в цій країні холдинговим, фінансовим та ліцензійним компаніям. Крім того, Нідерланди мають найширшу у світі мережу найзручніших угод про усунення подвійного оподаткування. Завдяки цим обставинам у Нідерландах розмістилося багато компаній холдингового типу. Ці компанії мають істотні пільги, їхні доходи, які надходять від дочірніх фірм у вигляді дивідендів, податком не обкладаються. При цьому необхідний мінімальний обсяг участі в їхньому капіталі має становити не менше 5%. До важливих пільг для холдингових компаній додається й незначний за величиною податок на вивіз дивідендів з Нідерландів, набагато менший, ніж в інших країнах.

Згідно з нідерландським законодавством, для створення холдингу можна використовувати два типи компаній з обмеженою відповідальністю: публічні (NV) та приватні (BV). В обох випадках компанії є юридичними особами, зареєстрованими двома або більше засновниками. При цьому, як правило, акціонер не відповідає за борги компанії. Одна із основних відмінностей NV від BV полягає в тому, що мінімальний акціонерний капітал для NV становить 45 тис. євро, а для BV ця сума є значно меншою. Проте NV може випускати різні види акцій, в той час як BV може емітувати тільки іменні зареєстровані акції. Крім того, на відміну від NV, у BV обмежується можливість передачі акцій. Вартість створення таких компаній складає 7–10 тис. євро, а щорічне обслуговування – 10 тис. євро.

Швейцарію також зараховують до нетипових європейських фінансових офшорів [4, с. 37–38]. Третина коштів на офшорних рахунках у світі зберігається в банках Швейцарії. Фінансовий сектор у Швейцарії відіграє дуже важливу роль, але її не можна переоцінювати. Його частка від ВВП становить лише 11%. Хоча є кантони, де банківський сектор дає до 50% ВВП (Цюрих, Женева). Податкові переваги для підприємців в країні полягають у тому, що у деяких кантонах Швейцарії існує можливість зареєструвати компанію, оподатковувану лише федеральним податком, який набагато нижчий, ніж муніципальний та кантональний. Податкова конкуренція між кантонами у Швейцарії має такі наслідки: платники податків переміщуються країною, обираючи регіон із найнижчими податками; країна є також привабливою для інвесторів із держав, де податки вищі, ніж у Швейцарії (насамперед з Німеччини).

Найвигіднішими за оподаткуванням у Швейцарії є холдингові та доміціарні компанії. Холдинговою компанією вважають підприємство, діяльність якого полягає винятково чи переважно в участі у прибутку інших компаній і не менше 75% доходів якого становлять надходження під участі в прибутку інших юридичних осіб. У більшості кантонів холдингові компанії мають такі привілеї: пільги із загальнообов'язкових податків; зниження базового розміру капіталу, який підлягає оподаткуванню; зменшення пропорційного податку з капіталу, можливе навіть повне звільнення від федерального податку на прибуток. Майже всі кантони звільняють холдингові компанії від кантональних і муніципальних податків на прибуток.

Доміціарною компанією є швейцарське підприємство, кероване з-за кордону, яке не має власного офісу і службовців у Швейцарії, не займається конкретно комерційною діяльністю на її території. Однак доміціарним компаніям дозволено мати у Швейцарії поштову адресу (поштову скриньку), тому за юридичним статусом вони майже не відрізняються від офшорних нерезидентських компаній. Вони, як і холдинги, не сплачують кантональних податків на прибуток, а кантональний податок з капіталу сплачують за зниженою ставкою. Змішана доміціарна компанія (крім основного призначення, здійснює певну підприємницьку діяльність) користується правом мати офіс і власний персонал у Швейцарії, але її права на ведення комерційної діяльності у цій країні обмежені. Прибуток за угодами таких компаній зі швейцар-

ськими партнерами оподатковують за загальними правилами, а прибуток від зовнішньоекономічних операцій обкладають податками частково або не обкладають взагалі.

У ЄС вважають, що іноземні холдинги у швейцарських кантонах Цуг і Швіц майже не сплачують податків. Відповідно, податкові пільги приваблюють у Швейцарію багато підприємств із країн Євросоюзу, що викликає невдоволення їхніх урядів. Тому Швейцарія змушена буде пристосуватися до вимог і правил ЄС, інакше вільний доступ на європейський ринок для швейцарських підприємств буде обмежено. Можливо, Швейцарія анулює переваги для іноземних холдингів і як компенсацію знизить податки для всіх підприємств. Федеральна Рада Швейцарії прийняла поправку до Закону «Про банки», яка вступила в дію з 01.03.2012 р. Згідно неї великі банки будуть змушені залучити додатковий капітал, підвищити свою ліквідність та диверсифікувати свої ризики до 2018 р. Поправки до вказаного закону також стосуються й закону «Про гербовий збір». З метою розвитку швейцарського ринку капіталу було прийнято рішення відмінити податок на цінні папери, на боргові цінні папери та звільнити від сплати цього податку процес конвертації облігацій в акції.

У Люксембурзі можна зареєструвати три типи компаній: класичну холдингову компанію, звичайну люксембурзьку компанію, торгово-промисловою компанію. Найчастіше для оптимізації податкових витрат використовують перші два види компаній. Створити в Люксембургу офшорну фірму також не складає великих труднощів [3, с. 42]. Якщо компанія отримала статус кваліфікованої холдингової компанії, вона звільняється від сплати прибуткового податку. Дозволені номінальні акціонери, а мінімальна кількість акціонерів компанії – один. Збори акціонерів проводяться раз на рік на території країни. Звіт про доходи надається раз на квартал. Директорами можуть бути як резиденти, так і нерезиденти. Податкові пільги дозволили залучити до Люксембургу багато іноземних компаній у вигляді інвестиційних фондів, страхових компаній, а в останні роки й судноплавні компанії. На території Люксембургу також успішно працюють понад 180 іноземних банків, але отримати ліцензію на роботу в країні може тільки відомий у світі банк. Банківська таємниця дотримується неухильно, вся інформація про рахунки та про аудиторські перевірки не може бути використана проти клієнтів. Але для того, щоб уникнути «відмивання» грошей у банках Люксембургу, у них посилена

процедура ідентифікації власника рахунку. Разом з тим, факти підозрілої поведінки клієнтів нікуди не розголошуються. Люксембург як нетиповий офшор є привабливою юрисдикцією також для заснування міжнародних спільних фондів (у тому числі інвестиційних) та холдингів.

Як бачимо з наведених прикладів, методи і технології офшорного бізнесу стають дедалі різноманітнішими, що загрожує ефективному функціонуванню світової фінансової системи, оскільки це дозволяє бізнесу уникати податків на суми в сотні мільярдів доларів США щорічно. Крім того, це підриває основи ринкової економіки, через те, що офшорні фірми мають суттєві переваги у конкурентній боротьбі на світових ринках. У подібних схемах тепер задіяні не тільки підприємства корпоративного типу, а й інші організаційно-правові форми бізнесу. Так, у багатьох офшорних юрисдикціях для створення структур офшорного типу було адаптовано форму підприємницького партнерства. В офшорному бізнесі дедалі частіше трапляються компанії з обмеженою відповідальністю, компанії, обмежені за гарантією, а також деякі комбіновані форми. При цьому у схемах нині використовуються компанії, зареєстровані не тільки в традиційно офшорних країнах, а й у Канаді, на Кіпрі й навіть Швейцарії – країнах, де можлива реєстрація резидентних і нерезидентних компаній із офшорними характеристиками. Правда, після фінансової кризи початку 2013 р. Кіпр став менш привабливим офшором (насамперед для політиків та бізнесменів з країн СНД), але й до сьогодні значна частина іноземних інвестицій надходить в Україну з цієї країни. Видно в цьому полягає відповідь на питання, чому українська влада не визнає Кіпр класичним офшором, хоча ряд країн це зробили (США, Білорусь тощо).

До причин використання офшорних юрисдикцій багато вчених і практиків відносять наступні: відсутність оподаткування, фінансову секретність, відсутність (обмеженість) валютного контролю, легкість доступу до зарубіжної банківської системи. Зокрема, багато офшорних юрисдикцій стягують деякі податки, проте всі вони не стягують податок на прибуток взагалі, або стягують його тільки з певних категорій доходу, або стягують податок нижчий, ніж у тій країні, де платники є податковими резидентами. Відсутність податку на прибуток, як правило, є частиною політики залучення іноземного капіталу. Певний рівень секретності також є характерним для офшорних юрисдикцій, як і для окремих країн.

Особливістю офшорних юрисдикцій є наявність надмірно жорстких правил захисту банківської і комерційної таємниці. Вони відмовляють у порушенні своїх бар'єрів секретності навіть тоді, коли є серйозне порушення законів іншої країни.

Офшорні юрисдикції мають, як правило, систему подвійного валютного контролю. В її основу покладена відмінність між резидентами і нерезидентами, а також між національною та іноземною валютами. Загальне правило: резиденти піддаються валютному контролю, а нерезиденти валютному контролю не піддаються. Проте нерезиденти піддаються звичайному контролю відносно місцевої валюти. З компанією, створеною в офшорній юрисдикції, що належить нерезидентам і здійснює свою діяльність поза юрисдикцією, поводяться як з нерезидентом в аспекті валютного контролю. Відповідно іноземна особа може сформулювати компанію в країні податкового притулку для здійснення бізнесу в інших юрисдикціях.

Використання офшорних юридичних осіб дає можливість розміщувати капітал у твердій валюті в надійних банках стабільної країни. Великі секретарські компанії з визнаною міжнародною репутацією мають усталені зв'язки і можливість відкривати для своїх клієнтів рахунки у престижних зарубіжних банках. Офшорній фірмі може бути відкритий валютний банківський рахунок у зарубіжному банку. Такий рахунок може використовуватися для безготівкових розрахунків, здійснення інших операцій (перекази, акредитиви, банківські гарантії) або для акумуляції неформальних фондів коштів як «скарбничка» грошей.

Існує цілий ряд специфічних причин, які призводять до відпливу капіталу з України в офшори. Найважливіші з них мають економічний характер. Це нестабільне і навіть обтяжливе податкове законодавство, примусовий продаж валютних надходжень при існуванні реальної загрози девальвації гривні, можливість досудового списання коштів з рахунків підприємств тощо. Інша, не менш важлива причина, пов'язана з політико-правовою нестабільністю, недовірою підприємців і громадян до судової системи та апеляційних процедур, військовими діями на Сході України. До них можна віднести й запровадження Національним банком України так званого валютного таргетування, при якому НБУ буде орієнтуватися не на валютний курс, а на певний рівень інфляції (на рівні 5%). Подібна політика призвела до різкого обезцінення

гривні та відходу частини бізнесу в «тінь», а також до значного виводу українським бізнесом своїх коштів в офшори.

Національний банк України повинен активніше впливати й на транснаціоналізацію банківської системи нашої країни, оскільки це, крім усього іншого, сприяє виведенню коштів в офшори. Тому багато дослідників обґрунтовано вказують на подібні негативні наслідки транснаціоналізації банківської системи України. Треба мати на увазі й той факт, що посилення транснаціональних банків у країні корелює з імовірністю її офшоризації. Так, Люксембург за сумою чистих активів входить у трійку світових лідерів – офшорних банківських центрів. У той же час, слід зазначити, що станом на 31 серпня 2014 р. у Люксембурзі серед зареєстрованих 150 комерційних банків лише 5 були люксембурзького походження [5].

Методи, які використовуються для виведення капіталів за кордон, можна умовно розділити на дві групи. До першої групи відносяться так звані прямі методи, коли капітал вивозиться у явному вигляді. Це: неповернення валютної виручки від експорту товару, не ввезення імпортного товару після здійснення попередньої оплати, втрата капіталу у зв'язку з удаваним неефективним використанням майнових цінностей за межами країни та ін. Друга група включає непрямі методи впливу капіталу, які більш складні, а тому й більш небезпечні, оскільки при застосуванні їх досягається не лише ефект переміщення капіталу, а й виведення його з-під оподаткування. У цьому випадку реально здобути в Україні кошти легально працюють після оподаткування на бюджети інших країн. Але найчастіше застосовується механізм передачі доходу в країні з більш низьким рівнем оподаткування шляхом виставлення рахунків за фіктивні операції, роялті, використання трансфертного ціноутворення і тому подібне.

Досить часто в Україні використовуються наступні офшорні схеми [6, с. 78–79]. *Перша.* За схемою «компанія – посередник» при експорті товарів офшорна компанія виступає проміжною ланкою між українською компанією та її іноземним партнером. За такою схемою в угодах застосовується принцип заниження чи завищення ціни на товар. При експорті передусім практикується заниження цін. *Друга.* За схемою «компанія – посередник» при імпорті офшорна компанія також є проміжною ланкою між українською компанією та її іноземним партнером. Сутність цієї схеми полягає в наступному: 1) офшорна компанія купує в іноземного

партнера товар за ринковою ціною; 2) потім вона перепродає українській компанії товари за заниженою ціною; 3) різниця залишається в офшорній компанії; 4) в результаті українська компанія платить меншу суму податків з імпорту товарів. Третя. Для того, щоб не працювати через офшорну компанію, використовують «агентську схему». При такій схемі крім офшорної компанії використовується й оншорна компанія. Причому остання компанія повинна бути з юрисдикцій, які не попали в «чорний список» офшорних зон Кабінету Міністрів України (зокрема Кіпр, Люксембург, Нідерланди тощо). Крім того, бажана наявність договору про уникнення подвійного оподаткування, підписаного між країною агента та Україною (досить часто такою країною виступає Кіпр). Також важливо, щоб законодавство країни агента дозволяло підписання договорів з офшорними компаніями без завдання шкоди податковому статусу агентській компанії.

В цьому плані показовими є схеми, використані членами родини Янковських (про що написали ряд зарубіжних ЗМІ), які тільки в 2005–2010 рр. вивели з України в офшори через контрольовані ними підприємства («Стирол», «Стиролбіофарм» та інші) більше 342,6 млн дол. США [4, с. 16–17]. Глава сім'ї, Микола Янковський, в 1988 р. був призначений генеральним директором Горлівського підприємства «Стирол» у Донецькій області, яке було великим виробником добрив та хімічної продукції в Україні. Щоб мінімізувати податки, реалізація продукції «Стиролу» (карбаміду та аміаку) за заниженими цінами здійснювалася через угорську компанію Interprofit 2000 KFT, яка, своєю чергою, продавала її британському офшору Friston LLP. Останній перепродавав цю продукцію за світовими цінами покупцям з усього світу, залишаючи в себе прибутки. Кінцевими бенефіціарами Friston LLP були Микола й Ігор (батько й син) Янковські, які й привласнювали ці прибутки. Усього ж через Interprofit 2000 KFT Янковські провели понад півмільярда доларів США коштів «Стиролу». В результаті дії вказаних схем і відмивання грошей в Угорщині, Монако та США реальні обсяги збагачення родини Янковських, як вказують зарубіжні ЗМІ, набагато більші за названі 342,6 млн дол. США, оскільки поки вдалося виявити інформацію про діяльність тільки кількох компаній Янковських.

Значні зусилля у боротьбі з ухиленням від оподаткування через офшори прикладають США, Німеччина, Франція та інші великі країни, а також такі міжнародні організації, як ЄС, ОЕСР,

ООН, ФАТФ та інші. Зокрема, ФАТФ щорічно публікує перелік країн, які не займаються боротьбою з «відмиванням брудних грошей» та підпадають під фінансові санкції членів цієї організації (в неї входять провідні країни світу та міжнародні організації). Кілька разів до «чорного» списку ФАТФ потрапляла й Україна, але вона виконала всі вимоги даної організації і була виключена з цього списку. На думку експертів ФАТФ, недостатні зусилля у боротьбі з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму докладають такі країни: Ангола, Болівія, Ефіопія, Кенія, М'янма, Непал, Нігерія, Шрі-Ланка, Сирія, Тринідад і Тобаго, Туреччина. Активну противагу зусиллям світової спільноти здійснює Іран, який виділено в особливу групу.

У 2014 р. в «чорному» списку ФАТФ було шість країн: Ірак, КНДР, Алжир, Еквадор, Індонезія, М'янма. ЄС затвердив директиву про запровадження ПДВ щодо торгівлі через Інтернет, яка в значній мірі здійснюється за допомогою офшорів. Велика Британія повідомила про плани введення спеціального податку на прибуток, який виводиться на низько податкові юрисдикції. В Росії вступив у дію закон про деофшоризацію.

У список ОЕСР традиційно входять юрисдикції, які не прийняли вимоги, що передбачають розкриття за запитом інформації з будь-яких податкових питань незалежно від національного законодавства про захист приватної інформації і збереження банківської таємниці. До групи країн, які недостатньо запровадили стандарти ОЕСР, донедавна відносили такі офшори: Ангілья, Андорра, Антигуа і Барбуда, Аруба, Багами, Бахрейн, Беліз, Бермуди, Британські Віргінські острови, Вануату, Гібралтар, Гренада, Домініка, Теркс і Кайкос, Кайманові острови, Острови Кука, Ліберія, Ліхтенштейн, Монако, Монтсеррат, Маршаллові острови, Науру, колишні Нідерландські Антильські острови, Ніуе, Панама, Самоа, Сан-Марино, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія. До юрисдикцій, що не прийняли стандарти ОЕСР, відносять: Коста-Ріку, Лабуан (Малайзія), Уругвай, Філіппіни. Відповідно, ці країни будуть підпадати під санкції ОЕСР. І це дає певні результати. Так, у 2014 р. уряд Британських Віргінських Островів затвердив закон, який зобов'язує всі офшорні компанії надавати контролюючим органам цієї юрисдикції фінансову інформацію та документи. Цю інформацію зможуть отримувати і українські податкові органи.

На наш погляд, сьогодні доцільно говорити й про існування так званих «чорних» офшорів, до яких доцільно віднести країни та їх окремі регіони з низьким та помірним оподаткуванням, але в яких відсутня чи є дуже слабкою централізована влада (яка ж до того є надто корумпованою): республіки Північного Кавказу в Росії та Косове в Європі; Афганістан та Пакистан в Азії; Сомалі, Нігерія та Лівія в Африці; Папуа Нова Гвінея в Океанії тощо. Тому фінансові системи цих країн активно використовуються світовою мафією та корумпованими політиками для відмивання «брудних» грошей.

На початку грудня 2017 р. ЄС затвердив «чорний» список офшорів з 17 країн та залежних територій, в який входять наступні юрисдикції: Американське Самоа, Бахрейн, Барбадос, Гренада, Південна Корея, Макао, Маршаллові Острови, Монголія, Намібія, Палау, Панама, Сент-Люсія, Самоа, Тринідад та Тобаго, Туніс, ОАЕ.

Під тиском розвинутих країн Україна погодилася прийняти план BEPS, хоча ряд експертів вважають його досить важким для середнього бізнесу в Україні, як і для нашої країни в цілому. Виграють від нього, на їх думку, насамперед транснаціональні компанії та США як держава [7, с. 10]. Треба враховувати й той факт, що більша частина зарубіжних ТНК в Україні зосереджена в галузі торгівлі та ремонту, в переробній промисловості, в операціях з нерухомістю та будівництві, і вони поки не прагнуть вкладати кошти у високотехнологічні галузі [8, с. 8]. В цілому, іноземні інвестори стараються вкладати кошти переважно у наступні промислові підприємства України: зі шкідливими умовами виробництва, з високою інтенсивністю праці, з трьохзмінним графіком роботи тощо, тобто в ті підприємства, на які важко знайти робочу силу в розвинутих країнах.

Поступово міжнародні організації та провідні країни світу змушують посилювати боротьбу з офшорними структурами не тільки країни, що розвиваються, а й розвинуті країни. Зокрема, в 2009 р. Швейцарію було віднесено до країн, які недостатньо співпрацюють з FATF щодо боротьби з відмиванням «брудних» грошей. У наступні роки Швейцарія прийняла ряд заходів, щоб вийти з цієї ситуації. Зокрема, у 2009 р. банк UBS погодився виплатити 780 млн дол. США штрафних санкцій ряду країн за те, що допомагав ухилятися від сплати податків та розкрив інформацію про 4400 рахунків. Крім того, Велика Британія та Німеччи-

на запропонували Швейцарії угоду, згідно з якою власники офшорних рахунків у цій країні повинні одноразово виплатити компенсацію за несплату податків у Німеччині та Великій Британії. Швейцарія повинна зібрати ці кошти та передати їх до відповідних країн, не розголошуючи при цьому прізвища власників.

В січні 2013 р. єврокомісар з податків пред'явив Швейцарії ультиматум: або вона скасовує надмірні кантональні податкові пільги для іноземних компаній, або Єврокомісія наполягатиме на включенні її до «чорного» списку. Створити такий список Єврокомісія обіцяла в грудні 2012 р. З юрисдикціями, які потрапили до нього, країни ЄС можуть припиняти дію угод про уникнення подвійного оподаткування. Євросоюз також виступає за те, щоб Швейцарія привела у відповідність з європейською практикою свою систему обміну даними про банківських клієнтів. Разом з тим, якщо у Швейцарії буде скасована банківська таємниця, частка банківського сектору у створенні ВВП країни зменшиться вдвічі (до 6%). Філіали більш як 140 іноземних банків також припинять своє існування, оскільки працюючи у Швейцарії, вони також дотримуються банківської таємниці. Під тиском США та ЄС Швейцарія все ж таки почала вносити певні корективи до свого законодавства про банківську таємницю, хоча і не в тій мірі, як цього вимагають США та Євросоюз.

Європейська Комісія на початку 2015 р. почала розслідування проти групи транснаціональних компаній (ТНК) за ухилення від сплати податків. Попереднє вивчення фактів розпочато за поданням податкових органів Бельгії про зловживання цими корпораціями з метою ухилення від сплати податків. Як вважають експерти, бельгійська система надлишкових прибутків надає значні податкові пільги ТНК, що веде до спотворення конкуренції. Європейська Комісія також проводить розслідування в Amazon (Люксембург надав значні податкові пільги цій компанії), а також в інших ТНК: Apple, Starbucks, Fiat. Підставою для цього також стали великі податкові пільги, надані вказаним компаніям Ірландією, Нідерландами та Люксембургом.

Наступний етап боротьби з офшорами в світі – заборона на продаж анонімного майна, зареєстрованого в офшорах, що суттєво обмежить виведення коштів в податковій гавані, зокрема, й з України. Особливу увагу до подібних операцій зараз приділяють фінансові служби Великої Британії, оскільки після розпаду колишнього СРСР багато політиків та бізнесменів з пострадян-

ських країн (особливо з Росії) придбали майно у цій країні, використовуючи офшорні кошти.

Кардинальним напрямом вирішення проблеми офшорів могла б стати їх повна заборона, на чому в своєму листі до світових лідерів наголосили в 2016 р. більше 300 економістів зі світовим ім'ям, зокрема лауреат Нобелівської премії з економіки Е. Дітон, колишній головний економіст МВФ О. Бланшар та інші відомі економісти. В їхньому листі наголошується на тому, що офшори тільки збільшують рівень корупції в світі та допомагають міжнародним корпораціям отримувати фінансові вигоди за рахунок інших. Разом з тим, цей заклик, на наш погляд, навряд чи буде реалізовано, оскільки тільки в США існує кілька потужних офшорних зон (штат Делавер насамперед), фінанси Лондонського Сіті значною мірою сфокусовані в Нормандських та латинокарибських офшорах, фінанси нідерландських холдингів тісно пов'язані з карибськими офшорами тощо. Тобто, приклад боротьби з офшорами в себе вдома повинні показати насамперед розвинуті країни, а потім вимагати подібного від інших країн. Для боротьби з офшорами треба активізувати громадянське суспільство, яке сформоване у країнах, в яких функціонує суспільство відкритого доступу. Водночас треба враховувати той факт, що в таких суспільствах живуть приблизно 25 країн та 15% світового населення, тоді як 175 країн та 85% населення світу живуть у так званих «природних державах». Останні використовують політичну систему для регулювання економічної конкуренції та створення економічних рент; ці ренти впорядковують суспільні відносини, контролюють насильство та налагоджують соціальну співпрацю [9, с. 15].

Наша країна, яка відноситься до «природних держав», поступово посилює антиофшорне регулювання під тиском міжнародних організацій, але його ефективність поки недостатня, оскільки це може призвести до зменшення економічної ренти, яку привласнює політична еліта. Одним із показників цього є те, що офіційно в Україні сьогодні визнано 36 офшорних зон, хоча в світі їх нараховується більше 70 (зокрема Білорусь відносить до таких зон більше 70 країн та залежних юрисдикцій). При цьому значна частина фінансових потоків українського капіталу так чи інакше проходить через Республіку Кіпр, що до цього переліку не входить, хоча ряд країн (зокрема, США) вважають Кіпр офшором.

У той же час, в Україні дещо вже зроблено для реального обмеження офшорної діяльності. Зокрема, при покупці товарів у компаній, які знаходяться в офшорних юрисдикціях, до валових витрат відноситься тільки 85% вартості куплених товарів чи послуг, що збільшує суму податку на прибуток. Також всі операції з резидентами офшорних юрисдикцій стають об'єктом підвищеної уваги з сторони уряду, а перелік офшорних юрисдикцій був затверджений Кабінетом Міністрів України Розпорядженням «Про перелік офшорних зон» від 23.02.2012 р. № 143-р. (зі змінами в наступні роки).

Позитивом є й те, що Кабінет Міністрів України в травні 2015 р. відніс 76 країн та залежних юрисдикцій до переліку країн, операції з резидентами яких контролюються, оскільки у них значно менший податок на прибуток підприємств, ніж в Україні. Проте добитися радикальної зміни ситуації в цій сфері за допомогою вказаних обмежень буде досить складно. Практика показала, що сьогодні економічною та політичною елітою України починають активно використовуватися ряд маловідомих офшорних зон, що не потрапили в список Національного банку України. Зокрема, таким чином лише державні підприємства і лише в 2014 р. вивели з країни 110 млрд гривень. Тому заслуговує на увагу пропозиція відомих українських юристів щодо запровадження в Україні (поряд зі Службою фінансових розслідувань) фіскальних судів, які б дозволили покращити комунікації між владою та платниками податків, які поки знаходяться на неналежному рівні [10]. Це б дозволило суттєво зменшити відтік капіталу з нашої країни до офшорів, тим більше, що подібні суди функціонують в Німеччині, Канаді, США, ПАР, Австрії, Італії та ряді інших країн.

Водночас, на думку українських та зарубіжних експертів, банківська система України поки неналежним чином виконує нормативні вимоги щодо боротьби з незаконним виведенням коштів українських вкладників в офшори. Так, на початку 2016 р. на Всесвітньому Давоському форумі банки України були визнані найгіршими у світі, а їх надійність була оцінена найнижчим показником: 140 з 140. Разом з тим, за оцінкою МВФ, роботу В. Гонтаревої (голови НБУ на той час) щодо очищення банківської системи України від сумнівних банків було оцінено досить високо.

Важливим напрямом боротьби з виведенням капіталу в офшори в Україні повинно стати запровадження системи електро-

ного врядування за прикладом Естонії [11, с. 258–259]. Так, з серпня 2000 р. естонський уряд працює в «безпаперовому режимі», що суттєво полегшило контроль держави за фінансовими потоками в Естонії. Крім того, ця країна запровадила податок на виведений капітал (замість податку на прибуток підприємств), що дозволило вивести з «тіні» значну частину прибутків бізнесу. Разом з тим, введення подібного податку в нашій країні поки не підтримується як багатьма урядовцями та Народними депутатами України, так і частиною вчених, оскільки в умовах повальної корупції в державі це може призвести до суттєвого зменшення доходів бюджету нашої країни. Подібну позицію займає й МВФ, від кредитів якого ми дуже залежні.

Висновки. Основними причинами функціонування офшорів є зацікавленість у них фінансових та політичних еліт країн загалом та української зокрема, що дозволяє їм привласнювати значну частину валового національного продукту світу. Тому ефективно боротися з офшорами можна тільки за рахунок розширення впливу громадянського суспільства на цей процес. В той же час таке суспільство поки сформовано тільки у невеликій кількості країн, а Україна знаходиться лише на початкових етапах його формування.

Найчастіше офшорами стають країни, що розвиваються, або залежні від великих країн острівні юрисдикції, більшість із яких не мають належних фінансових ресурсів для свого розвитку. Все це змушує політичну еліту останніх виступати проти обмеження використання офшорів у світовій фінансовій системі, для чого вони користуються відповідними механізмами ООН. Тому на міжнародному рівні важливо розробити та запровадити систему фінансових заходів, які б допомогли цим країнам компенсувати їхні втрати в результаті обмеження офшорної діяльності чи її повної заборони.

З кожним роком механізми офшорного бізнесу стають дедалі різноманітнішими, що загрожує ефективному функціонуванню світової фінансової системи. У схемах тепер задіяні не тільки підприємства корпоративного типу, а й інші організаційно-правові форми бізнесу. В офшорному бізнесі дедалі частіше трапляються компанії з обмеженою відповідальністю, компанії, обмежені за гарантією, а також їх комбіновані форми.

Значні зусилля у боротьбі з ухиленням від оподаткування та відмиванням «брудних» грошей через офшори докладають

США, Німеччина, Франція та інші великі країни, а також такі міжнародні організації: ЄС, ОЕСР, ООН, ФАТФ та інші. Але поки їхні заходи не дають належного результату, оскільки сума коштів, які проходять через офшори, з кожним роком тільки збільшується. Головною причиною цього є все більше ухилення від оподаткування своїх доходів представниками заможних верств країн світу та приховування своїх незаконних доходів в офшорах світовою політичною елітою.

Існує цілий ряд причин, які призводять до відпливу капіталу в офшори й з України. Це – нестабільне і обтяжливе податкове законодавство, примусовий продаж валютних надходжень за умов реальної загрози девальвації гривні, можливість досудового списання коштів з рахунків підприємств, політико-правова нестабільність, недовіра підприємців та громадян до судової системи і апеляційних процедур, військові дії на Сході України.

Під тиском міжнародних організацій наша країна поступово посилює антиофшорне регулювання. Всі операції з резидентами офшорних юрисдикцій стають об'єктом підвищеної уваги з боку українського уряду. В той же час, проблемою є визначення об'єктивної кількості офшорів з боку Кабінету Міністрів України, оскільки до їх числа поки не потрапляють окремі держави, які використовуються для виведення з нашої країни значних сум капіталу. Вихід вбачаємо, крім використання економічних та юридичних санкцій, у створенні в нашій країні повноцінних умов для розвитку громадянського суспільства.

1. Швабій К. Ховайте ваші грошки по банках і кутках. *Дзеркало тижня*, 2017. 4 жовтня. С. 1, 7.
2. Сохнич А. Використання криптовалют для формування сучасного земельного кадастру. *Економічний часопис СНУ імені Лесі Українки*, 2017. № 1. С. 117–123.
3. Карлін М.І., Борисюк О.В. Фінансові офшори. Луцьк: Вежа-Друк, 2016. 240 с.
4. Карлін М.І., Івашко О.А. Інвестиційні офшори. Луцьк: Вежа-Друк, 2017. 292 с.
5. Гетманцев Д. Анти – BEPS – реформа. *Дзеркало тижня*. 2016. 24 червня. С. 1, 10.
6. Number of banks per country of origin. Commission de Surveillance du Secteur Financier (CSSF) Luxembourg [El. resource]. URL: <http://www.cssf.lu>

7. Вишинська Т.А. Використання офшорних юрисдикцій як засіб мінімізації податків у сфері зовнішньої торгівлі. *Економіка та держава*. 2012. № 11. С. 76–78.
8. Немировська О.В. Формування ефективного механізму взаємодії національної економіки з транснаціональними корпораціями: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.03 – економіка та управління національним господарством. К.: ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», 2016. 20 с.
9. Норт Д., Волліс Дж., Вайнгест Б. Насильство та суспільні порядки. Основні чинники, які вплинули на хід історії. К.: Наш формат, 2017. 352 с.
10. Нечитайло О., Гетманцев Д. Аргументи «За». Фіскальні (податкові) суди в судовій системі України. *Дзеркало тижня*. 2017. 16 вересня. С. 1, 10.
11. Карлін М.І., Балак О.І. Фінансові системи країн Центрально-Східної Європи. Луцьк: Надстир'я, 2012. 500 с.

References

1. Shvabii, K. (2017). Hide your money in jars and lurking places. *Mirror of the week*. 4 zhovtnja, p. 1, 7 [in Ukrainian].
2. Sohnych, A. (2017). The use of cryptographic for the formation of a modern land cadastre. *Economic magazine of Lesya Ukrainka SNU*, 1, p. 117–123 [in Ukrainian].
3. Karlin, M.I., Borysjuk, O.V. (2016). Financial off shores. Luc'k: Vezha-Druk [in Ukrainian].
4. Karlin, M.I., Ivashko, O.A. (2017). Investment off shores. Luc'k: Vezha-Druk [in Ukrainian].
5. Getmancev, D. (2016). An anti-BEPS reform. *Mirror of the week*. 24 chervnja, p. 1, 10 [in Ukrainian].
6. Number of danks per country of origin. *Commission de Surveillance du Secteur Financier (CSSF) Luxembourg [El. resource]*. URL: <http://www.cssf.lu> [in English].
7. Vyshynska, T.A. (2012). The use of off shore jurisdictions as a means to minimize taxes in the area of foreign trade. *Economy and the state*, 11, p. 76–78 [in Ukrainian].
8. Nemyrovska, O.V. (2016). Creating an efficient mechanism of interaction between the national economy and transnational corporations: summary for a PhD in Economics thesis: spec. 08.00.03 – ekonomika ta upravlinnja nacional'nym gospodarstvom. K.: VNZ «Universytet ekonomiky ta prava «KROK» [in Ukrainian].

9. Nort, D., Wallis, Dzh., Weingast, B. (2017). Violence and Social Orders: A Conceptual Framework for Interpreting Recorded Human History. K.: Nash format [in Ukrainian].
10. Nechytajlo, O., Getmancev, D. (2017). Arguments "For". Fiscal (tax) courts in the judicial system of Ukraine. *Mirror of the week*, 16 veresnja, p. 1, 10 [in Ukrainian].
11. Karlin, M.I., Balak, O.I. (2012). Financial systems of Central East European countries. Luc'k: Nadstyr'ja [in Ukrainian].

Одержано 18.09.2017 р.